

lepen, videón és rágógumin felnőtt generáció számára – és nekik szóltak akkor e dalok – minden átmeneti, a kultúrattaság és mögötte a kultúra végképpen az. Minden csak rész, töredék, elemek gyűjteménye, montázs. A világ, a létezés, a kultúra elvezette organikus szervező- és életberegét, el a hagyomány – benne a kultuszok – vitális összetartó energiáját. A primitív kultuszok persze tovább élnek a fejlettebb társadalmakban is – ahogyan a lexikon mondja. De láthatjuk, Ócsike performance-ában a különböző kultuszoknak már csak részei, töredékei kaphatnak szerepet, a halotti kultusz tárgyai, a sámán elrívülő éneke; miközben a nosztalgia az egész után persze, tagadhatatlan.

Jelképes és hasznos jótétemény, hogy a korporsóból kinyúló lábszárcaont kiporolja-leporolja a rongyszívet, az visszakapja piros színet, talán dobogni is kezd.

Különben most mindnyájan Ócsikék vagyunk.

Kovalovszky Márta

FÜLEP LAJOS LEVELEZÉSE I. 1904–1919

Szerkesztette, a jegyzeteket

és a mutatókat összehállította F. Csanak Dóra

Az MTA Művészettörténeti Kutatócsoport kiadása. Bp., 1990. 470 oldal, 160 Ft

Ezt a kötetet régóta és sokan vártuk, Fülep Lajos tiszteletű és ellenfelei egyaránt. Mindkét oldalon sokan vannak, noha halála óta erősen változott arányuk. Szaporodott a tisztelők serege, szinte kötelezővé vált Fülep-idézetet alkalmazni vagy arra támaszkodni egy tőle teljesen idegen, esetleg ellentétes nézet kifejtésénél is. Nem baj: Fülep Lajos mindent kibír.

A levelezésnek ez az első kötete a tizenkilenc éves fiatalemberrel kezdődik, és a harmincegy évesel végződik. Ekkor Károlyi Mihálynak küld beszámolókat az Itáliában folytatott magyar propagandatevékenység részleteiről. Utána hazatér, és ezzel az első szaksz lezárul: a kötet ezt is érzékelteti. A levelek

túlnyomó része (243, szemben 95-tel) Fülep-hez íródott; Fülep leveleit csak részben sikerült fellelni, a többi feltehetőleg örökre elvesztett.

Századunk első évtizede – sőt egészen az első világháború kirobbanásáig – sajátos liberális kora. A legnagyobb ellentétek szerepelhetnek egymás mellett, érzelmileg és eszméileg sajátos naivitás él, ami ezt a majdnem korlátlan toleranciát elősegítette. Így nem meglepő, hogy Fülep egyszerre volt a *Hazánk* és a *Magyar Szemle* munkatársa (1906), ugyanakkor Kiss József meghívja a *Hét* munkatársai közé. Az egyetlen hivatalos személy, aki ezekben az években támogatja, Koronghi Lippich Elek volt, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium művészeti osztályának főnöke, egyúttal a *Művészeti Könyvtár* című igényes monográfiásorozat szerkesztője. E sorozatban békésen megfér egymással Malonyay Dezső A FIATALORRÓL című kötete, amely induló festőkről szól, és Diener Dénes József Leonardót tárgyaló kötete, a marxizmus első jelentkezése a hazai művészeti irodalomban.

Fülep felől nézve ezek az évek jelentik a fiatalok szinte legendás korszakát, amiről mindig csillogó szemmel emlékezett meg. Ekkor úgy érezte, nagy lehetőségek vannak előtte, és minden sikerülni fog. Az a rendkívül tág horizont, ami e levelekből kibontakozik, a sokirányú érdeklődés, ami levelezőtársainak megválasztásából kibontakozik, nemcsak rendkívüli képességekre utal, hanem e kötet sokféle megközelítését és feldolgozását igényelné.

Nem vagyok elméleti alkat, és így a számomra kézenfekvőt választom: azt vizsgálom, hogyan viszonyul a fiatal Fülep a hatvanas éveinek első felében lévő professzorhoz, akivel Pestre költözésekor megismerkedtem, és haláláig tisztelettel és szeretettel kísértem. Tudom, hogy ez tudománytalan alapállás, ráadásul szubjektív is, de talán mégis van értelme és haszna.

Már az is szembetűnő vonása e kötetnek, hogy a levelek öt nyelven íródtak: magyarul, németül, franciául, olaszul és angolul. (Mind ez Fülep nagybecskereki – Torontál megyei – iskolázatásának is köszönhető.) Természetesen tudott latinul és görögül is, öregkorában is eredetiben olvasta kedvenc klassziku-

sait. (Ez a kitűnő nyelvérzéke mindvégig megmaradt. Amikor az MTA elnöksége elrendelte, hogy tagjainak orosz nyelvtanfolyamra kell járniuk, és az első órán csak Fülep jelent meg – ő mindent komolyan vett –, dühös és kevéssé udvarias levelet írt az elnöknek: ne járassák vele a bolondját, mert ideje drága, tanulni egyedül is tud. Valóban, rövid idő alatt olyan passzív nyelvtudásra tett szert, hogy amikor néhány hónap múlva megérkezett a kétnyelvű – azt hiszem, francia–orosz – Dosztojevszkij-kiadás első kötete, simán és szótár nélkül olvasta: végre eredetiben élvezhetem, mondta, nem fordításban.)

Feltűnő jelenség az is, hogy már a huszadik évét alig betöltő Fülepet mennyire tisztelik és milyen sokra tartják. Márkus László a *Fülep mester* megszólítást használja (28/1906), és hosszan taglalja, milyen nagy szükség van rá. A festő Erdei Viktor, aki igen tartalmas leveleket írt, a művészet válságáról szól, és Fülep purifikáló szerepét igényli (30/1906). Erdei ekkor Nagybányán dolgozik, és Füleppel együtt mereven elutasítja a naturalista életképeket (pl. Bihari, Fényes), amelyekben semmi mélyebb nincs. Kosztolányi cikket kér Füleptől „*igaz hűve és bámulója*” aláírással (101/1908), noha közismerten rátartó volt. Még Hatvany Lajos is nagy tisztelettel ír neki, noha *A Szellem* körével inkább távolságot tart (87/1908). „*Az egyedüllélt büszke fia*” megszólítással illeti, és valóban: Fülep számára fiatalon és öregkorban is fontos volt az egyedüllet, a zavartalan elmerülés gondolataiba, amit a szabad természetben való hosszas séták is előmozdítanak. Bár szerette a színes és gondolatébresztő társaságot, mindig vigyázott rá, hogy ez ne kerüljön túlsúlyba.

Bámulatos az a nyíltság, amellyel legfiatalabb éveiben is nagyon sokféle szellemi alkotóval tart kapcsolatot. Írók, költők (Ady, Ambros, Babits, Balázs, Dutka, Hatvany, Ignotus, Kiss, Kosztolányi) a levelezőtársai, a filozófusok (Alexander, Fogarasi, Lukács, Höfding, Bergson, Vignot, Révész, Zalai), a képzőművészek közül Csók, Erdei Viktor, Finta, Márfy, Rippl-Rónai, Riedisser, Szablya Frischauf, Tihanyi, a színházak felől Craig, Hevesi, Márkus, Odry, Pethe, Lavotta és mások. Alig van olyan levelezőpartner, aki később jelentéktelenné bizonyult volna. Igényessége

önmaga és levelezőtársai iránt szinte könyörtelen. Nem ismer félelmet, nem bántja tekintélytisztelt: őszinteség és közvetlenség jellemzi fiatalkorában is, intoleráns minden hamissággal és álnoksággal szemben – ez élete minden szakaszában okozott bajt. Nem diplomata – mondta rá egy akadémikustársa. Pedig tudott az lenni, amint a kötetet záró, Károlyi Mihályhoz írt jelentések bizonyítják. Ekkor (1918–1919) Olaszországban tartózkodik diplomáciai kiküldetésben, hogy szóval és írással propagálja a magyarság ügyét.

Ez a felfokozott igényesség jellemezte stílus és szerkesztés iránti igényét. Pázmány Péter a mintaképe, természetesen kora nyelvébe ültetve.

Fülep fogékonysága a művészet és a filozófia számos területe iránt mindvégig fennállt, azzal a változással, amilyen változást az aktuális főfoglalkozás megkövetelt. Úgy tűnik, hogy a filozófia területén a misztika és annak fontos egyházi képviselői foglalkoztatták. Behatóan ismerte mindazokat a helyeket, ahol a főszereplők – például sienai Szent Katalin vagy assisi Szent Ferenc – működtek. Nemcsak műveiket ismerte alaposan, hanem a róluk szóló fő feldolgozásokat is.

Hajthatatlanul kitart elvei mellett, fiatalon is, hajlott korban is. Erre vall nyilatkozata *A Szellem* megvalósítása ügyében. Szilasi Vilmos javasolja, hogy Alexander Bernátot vegyék be a szerkesztőségbe, mert kiváló összekötőitesei vannak. Fülep Lukácsnak írja (158/1910): „*Ha csak egy percig tartunk is, de annak a percnak emlízhetesnek kell lennie, és tovább élnie mások esztendeinké.*” Ennek a megállapításnak következménye szókimondó természete, ami akár Lukácsal, akár Mannheim Károlyal szemben megmutatkozik. Ez utóbbi Hegel-fordítását szigorúan bírálja (203/1911). Nagyon érzékeny a pontos fogalmazás tekintetében, Lukácsot és Zalait is bírálja, sőt Balázs Béla fordítását is. Lukács panaszkodik (240/1913) a „*mindent elnyelő közönyösség*” miatt, ami Magyarországon mindent megfojt, meghűsította *A Szellem* folytatását is.

Fülep Lajos mindenben és mindenkor az alapprobléma megoldására törekszik. Egész életén át foglalkoztatja a művészet elméletének megírása: hatvan éven át fő terve, legfontosabb elfoglaltsága. Idős korában is állandó-

an emlegette, és visszatró program a korai levelekben is. Az a ládányi kézirat-töredék, ami hagyatékában e kérdéssel foglalkozik, bizonyítja, hogy nem tűzött, amikor erre az elfoglaltságára hivatkozott. Feltehetően egy-egy öt kiegészítő részlet megfogalmazásakor úgy vélte, hogy elkészült tervével... és röviddel később, újabb változat felmerülésekor, eldobja vagy áthúzza azt, ami nem elégíti ki. Ez a terve – inkább feladatnak nevezném – egész életben nyomaszja. Az is tény, hogy sokan – még barátai közül is többen – e mű elkészültének hiányát Fülep mulasztásának tekintik: nem teljesített valamit, amit ígért, és amire hivatott volt.

A sok ok közül, amiért e komoly és súlyos szellemi vállalkozás félbemarad, itt csak kettőt említsek. Először Fülep maximalizmusát, amivel minden kérdést kezel, és azt a lehetetlenséget, amivel a megoldás egy minden művészet területére érvényesíthető felépítéssel járna. Minden művészeti tükör és elmélet elfogult valamilyen művészeti terület javára. Vagy az irodalom, vagy a képzőművészetek, vagy az építészet és a spekulatív kérdések szempontja uralkodik; számos más párosítás lehetséges. Az egyetemes érvény Fülep gondolkodásának olyan gátjává vált, ami azt is bénította, ami megoldott volt.

A másik fő ok szerintem, hogy Fülep Lajos mindvégig anyagi nehézségekkel küzdött, és újságtörői, fordítói, más irodalmi munkákat vállalt – főleg e korai években –, hogy biztonságát megélhetését. Így is alig érthető, hogy majd tíz évet tölthetett fiatal korában külföldön kisebb ösztöndíjak segítségével, amelyek kézhezvétele és összege állandóan bizonytalan volt. Anyja – akihez erősen kötődött – súlyos megbetegedése ismételtén készíti hazautazásra, sőt elkíséri anyját gyógyüdülésre is, mindezt igen szerény ösztöndíjaiból. Igaz, hogy levelezőtársainak legtöbbször sem áll jobban anyagi téren, de jó részük bekerülhetett – némi megalkuvás árán – valami anyagi biztonságba. Fülep számára ez az anyagi szükség csak akkor szűnt meg, amikor Pestre költözött, s a művészettörténeti tanszék professzoraként működött.

Ekkor is állandóan emlegette a művészetelmélet írását, mint fő feladatát, és bizonyára állandóan dolgozott is rajta. De: nyilván

már fáradt volt, hatvanéves elmúlt, és testi-lelki bajoktól gyöttrődött. Én nem vártam soha, hogy ezt a nagy tervét kivitelezze, bár úgy beszélt róla, mint kitűzött és elérhető céljáról. Hogy a feladat nem teljesítése tragédia-e, veszteség-e, nem tudom eldönteni. Minden alkotó sok elvetélt tervvel bajlódik életében, vagy nem jut publikációhoz, és ezzel a hagyaték feldolgozóra szinte megoldhatatlan problémákat hagy. De olyan elképesztően kedvezőtlen arányban, mint Fülep Lajos ezekben a század eleji viszonylag szerencsés években, aligha került más alkotó. Csak az első világháború kitöréséig a levelezése tizenhat olyan tanulmánytémát említ, ami kéziratban vagy töredékben maradt, további hatot, ami eljutott a kefelevonatig, és a megjelenést talán a háború kitörése akadályozta. További tizenhat témáról csak szó, amelyek elkészítésére felkérték, és nem tudni, miért nem valósultak meg. Azt hiszem, nem mondható, hogy ezekben az években lustálkodott volna – és nemcsak ekkor nem volt lusta.

Mai szemmel nézve e korai évek szellemi érdeklődésének sokfélesége és tágassága egyenest elkápráztató. Az első levelek általában megelőzik a személyes ismeretséget – hiszen Fülep ekkor külföldön élt –, és mégis azonnal rátapintanak a lényeges kérdésre, megértik egymás javaslatát. A sűrű levelezésben számos óhajtott kötet beszerzéséről és elküldéséről is szó esik. (Bármely ország fia, a postaköltség mindig gondot okozott.) Az annyira óhajtott és hosszú előkészítés után megvalósult *A Szellem* című filozófiai folyóirat – amit Fülep Firenzéből szerkesztett volna – csak két megjelenést számig jutott el; Alexander Bernát, Lukács György és mások buzgólkodása ellenére csak negyvenegy előfizetőt tudtak szerezni.

Másrészt az érdeklődés és a szellemi aktivitás megkapó példáját nyújtja a kötet. Elegendő Ritoók Emma levelére utalnunk – aki ekkor e szellemi körhöz tartozott, és megbízható, gondos fordítóként emlegetük. Személyesen még nem ismerte Fülepet, de annak *AZ EMLÉKEZÉS A MŰVÉSZI ALKOTÁSBAN* című tanulmányára – amit Fülep megküldött – többoldalas írással reagál, kimutatva a gondolatmenet hiányait és Fülep elfogultságát. Ilyen gondos és elmélyült kritika ma aligha fordul elő.

Hogy e levelezésből ilyen sokféle ismeretet nyerhetünk, elsősorban a kötetet gondozó F. Csanak Dóra gondos, alapos és önfeláldozó munkájának köszönhető. Százakra megy a kis életrajzok száma, amelyek a jegyzetekbe rejtve gazdagítják ismereteinket. Csanak Dóra sok ismert és még több már elfelejtett szereplő vagy célzás felderítését vállalta, és ezzel a filológiai munka magas szintjét biztosítja. A jegyzeteken kívül többféle mutató, életrajzi táblázat és jól válogatott képanyag segíti az olvasót. Ha ezt az igényességét a további kötetek tar-

tani tudják, akkor valóban nagy és áldozatos teljesítményt köszönhetünk Csanak Dórának.

Zódor Anna

Emelés

Manapság a lapok általában árat emelnek, a *Holmi* e havi számától kezdve a terjedelmét emeli 10 lvról 12 lvré.

A folyóirat az Osvát Ernő-alapítvány, az MTA–Soros-alapítvány és a Central & East European Publishing Project (Oxford) támogatásával jelenik meg